

СТАРАБЕЛАРУСКІЯ МАРГІНАЛІ Ў ВЫДАННЯХ ЦАРКОЎНАСЛАВЯНСКАГА ПСАЛТЫРА І НОВАГА ЗАПАВЕТУ (1611, 1652)

Разглядаюцца функцыі старабеларускіх маргіналій (невялікіх заўваг і тлумачэнняў на палях, што апублікаваны ў двух выданнях царкоўна-славянскага Псалтыра і Новага Запавету (Еўе, 1611; Куцейна, 1652). Раней маргіналіі ў гэтых двух друках ніколі не даследаваліся ў навуцы.

Сярод беларускіх кнігадрукаў XVI–XVIII стст. існуе нямала выданняў на царкоўнаславянскай мове, якія ў сваім складзе маюць тэксты ці фрагменты на старабеларускай. Гэта прадмовы і дэдыкацыі, асобныя творы ўнутры розных зборнікаў, анатацыі раздзелаў ці частак (звычайна, у біблейных кнігах), прыклады і ўзоры (кшталту сказаў ці выразаў у граматыках або слоўніках), нарэшце, маргіналіі¹. Хаця гэта часта невялікія паводле свайго аб'ёму тэксты, яны – выдатныя здабыткі старабеларускай мовы, а часта і значныя дасяг-

---

¹ На жаль, ва ўсходнеславянскай навуцы няма адназначнага разумення маргіналій (пра гэта гл.: [1, с. 298 і зн. 1]). У дадзенай працы пад маргіналіямі разумеюцца звязныя каментарыі на палях да розных месцаў біблейнага тэксту (гл. у дэталях: [1, с. 42, 298]). Маргіналіі прыйшлі ў кірылічную кнігу з заходнееўрапейскай, дзе яны склаліся яшчэ ў эпоху Сярэднявечча, да ўзнікнення друку. На хвалях Рэфармацыі і барока яны набылі вялікую папулярнасць і сталі актыўна ўводзіцца ў кірылічныя выданні Святога Пісьма, перш за ўсё ў адрасаваныя свецкім чытачам ці прызначаныя для асабістага чытання. (Для літургічных выданняў маргіналіі бессэнсоўныя і нават шкодныя, паколькі замянаюць чытанню ў час набажэнства).

ненні яе філалагічнай, а то нават і тэалагічнай думкі. Застаецца шкадаваць, што гэтыя тэксты пакуль не апісаныя лінгвістамі і не ўключаныя ў спадчыну беларускай даўніны, успрыманне і асэнсаванне якой магло б з гэтай прычыны стаць глыбейшым.

Адным з такіх выдатных помнікаў з'яўляюцца старабеларускія маргіналіі, якія змешчаны ў выданні царкоўнаславянскага Псалтыра і Новага Запавету (Еўе, 1611; Куцейна, 1652)². Хаця гэтыя выданні даўно вядомыя ў навуцы, іх маргіналіі чамусьці пакуль зусім не прыцягнулі ўвагі спецыялістаў, як даўніх, так і сучасных³. Маргіналіі ў абодвух гэтых друках набраныя дробным шрыфтам (асабліва невялікім у выданні 1611 г. і значна буйнейшым ды лепш чытэльным у выданні 1652 г.). Яны адносяцца толькі да біблейных тэкстаў – Псалтыра, Евангелля і Апостала, значна менш іх змешчана да апостальскіх лістоў, але вельмі шмат – да Апакаліпсіса (што зразумела, паколькі гэтая біблейная кніга мае вельмі складаныя вобразны змест). Маргіналіі еўеўскага выдання дакладна і старанна паўтораны ў куцеінскім, адрозніваючыся хіба што толькі за кошт скарачэнняў і вынасных літар⁴.

Паводле свайго зместу, маргіналіі ў друкаваным зборніку (Псалтыра і Новага Запавету) маюць у асноўным пастаральны характар. Гэта значыць, што яны ў пераважнай большасці даюць зместавы, сэнсавы каментарый да асобных паняццяў (тэрмінаў), вершаў і цэлых сюжэтаў або эпизодаў біблейнага апавядання. Таму маргіналіі аформленыя ў працяглыя і развітыя сказы (часта складаныя паводле сваёй сінтаксічнай структуры, а зрэдку аб'ядноўваюць нават па некалькі сказаў). Нярэдка маргіналіі маюць значны памер, займаючы палі на паўстаронкі, а то і на цэлую старонку, пераходзячы нават на наступную.

Нярэдка маргіналіі зборніка скарачаны пераказуюць на старабеларускай мове змест асобных евангельскіх сюжэтаў ці падзей біблей-

---

² Пра гэтае цікавы зборнік, які выходзіў друкам толькі на Украіне і Беларусі з 1580 па 1732 г., гл. у дэталях: [2].

³ Нават у апошнім даследаванні Ю. Лаўрыка, прысвечаным куцеінскім выданням, маргіналіі куцеінскага Псалтыра і Новага Запавету абыдзены поўным маўчаннем (гл.: [3]).

⁴ Далей тэкст арыгінала (маргіналій і Святога Письма) цытуецца паводле куцеінскага выдання 1652 г., з захаваннем вынасных літар і скарачаных напісанняў, а таксама пунктуацыйных знакаў (іх пастаноўка ў арыгінале не заўжды супадае з сучаснай). Прыклады абмежавання пачатковымі раздзеламі Мц.

нага апавядання, напр.: *Хитрость и здрада Ёродова* (да Мц. 2:7)⁵, *Повторе Дьаво¹ Ха² хтивостю порожней хвалы кѣситъ* (да Мц. 4:6), *Зачы³ заразы и Апостоловъ збирать почаль* (да Мц. 4:18-20). Такія заўвагі ў пэўных адносінах залішкавыя, паколькі кожны новазапаветны раздзел ці псалом або кафізма ў абодвух выданнях (1611, 1652) суправаджаецца аргументамі (кароткімі анатацыямі біблейных раздзелаў), дзе ў некалькіх фразях выкладаецца змест гэтага раздзела (псалма ці кафізмы), напр.: *Постъ Хвѣ, которымъ былъ досвѣдочны⁴, и иншыя покѣсы. оказанье себе самого в проповѣда⁵ю Ева⁶гел⁷а. и взыва⁸е рыби⁹т¹⁰вовъ на Ап¹¹льство* (аргументы да Мц. 4). Таму падача на палях тлумачэнняў да асобных паваротаў сюжэту выглядае збыткаўна, паколькі евангельскі тэкст, да якога адносяцца такія тлумачэнні, дастаткова ясны і зразумелы. У такіх выпадках тлумачэнне яўна выконвае функцыю пераказу, свайго роду прыблізнага і нястрога выкладу. Так, да Мц. 1:13 падаецца тлумачэнне, якое фактычна пераказвае змест верша: *Для выполнения Пророчества ангель. Ёсифъ во снѣ з дитятом до Египта ѿтѣкѣ оуказѣтъ*. Аналагічнае тлумачэнне змешчана і да Мц. 2:20, дзе апавядаецца пра адваротныя падзеі: *По смѣти Ёрода зновѣ Аггль розказѣтъ Ёсифъ, абы з отроком шо¹² до земли Израилскои*.

Даволі часта ў маргіналіях прыводзіцца гэалагічнае тлумачэнне таго ці іншага фрагмента ці сюжэту. Напрыклад, да Мц. 2:16, дзе апісваецца гнеў Ірада, які загадаў пазабіваць немаўлят у Віфліеме, пададзена такая інтэрпрэтацыя гэтай падзеі: *Хитрост и здрада Ёрода, которѣю на Ха¹³ ѿмысли¹⁴ бы¹⁵ з окрѣтны¹⁶ крве невинныхъ дѣто¹⁷х пролитие розѣмючы же тымъ хѣ¹⁸ до кролева¹⁹а зашкودити маеть. Евангелисть прытачаеть*. Іншы прыклад: да слоў Іяана Хрысціцеля, звернутых да фарысеяў і садукееяў (Мц. 3:7), зроблена такая заўвага: *Иж жа²⁰наа причина (грѣха мѣ²¹ вѣчны²² годного) бе²³ покѣты, котора²⁴ в жытїи чловечо²⁵ быти мае²⁶, згодити не може²⁷. Ёва²⁸ Креститель ѿповѣдае²⁹*. Далей, стасавальна Мц. 3:11, дзе Іяан гаворыць, што яго чыннасць папярэднічае місіі Хрыста, робіцца ў маргіналіях наступнае ўдакладненне: *Крещеніе Ёванново. не мѣло моцы ѿтпѣцати грѣхи, але то³⁰ко го³¹ны³² чынило до покѣты и до крещенїа Хвого*.

⁵ Паколькі ў абодвух выданнях, еўеўскім і куцеінскім, нумарацыя вершаў адсутнічае, нумары і межы вершаў падаюцца паводле падзелу і ліку ў сучасных выданнях праваслаўнага Маскоўскага патрыярхату (у нязначных дэталях яны разыходзяцца з нумарацыяй выданняў заходніх цэркваў).

Яшчэ ў маргіналіях ўдакладняецца семантыка асобных слоў ці тэрмінаў евангельскага тэксту. Так, да тэрміна црксл. *Назорей* Мц. 2:23 дадзена такое тлумачэнне: *Назорей (святый. сѣтъ цѣѣ. помазанныи посве[ч]оныи) значытсѧ* (напісанне *сѣтъ* няяснае, магчыма, памылка замест црксл. *суть* / *сѣтъ*; *цѣѣ* – ‘царкве’). Да выразу црксл. *гѣмно свое* Мц. 3:12 пададзены зусім кароткі варыянт *токъ свой*. Часам тлумачэнні ў маргіналіях здаюцца не зусім удалымі. Так, да цэлага верша Мц. 1:25 (црксл. *И приѣтъ женѣ свою. и не знаѣше сѧ, дондеже роди Сна...*) дадзена на палях такое тлумачэнне: *Не ѡзнаѣ телеѣне (такo некоторые блюзиѧ ани преѣ порожеѣемъ ани по порожеѣю кдыѣ то слово доѣдеже тѣтъ значыѣмъ вѣчностъ, хаця відавочна, што црксл. дондеже мае тут, у евангельскай фразе, службовае значэнне ‘пакуль’ і выступае ў функцыі злучніка. У іншым выпадку каментатар пазбягае ў сваіх тлумачэннях канкрэтыкі і дэтэлізацыі, абмяжоўваючыся агульным (родавым) азначэннем. Так, да Мц. 3:4, дзе апісваецца экзатычная вопратка і ежа Іяна Хрысціцеля (црксл. *ризѣ съвою ѡмъ власъ велбѣждѣ, и поѡсъ овсмѣнѣ; прѣѣѣ и медѣ дивѣи*), пададзена зусім сціплае тлумачэнне: *Взоръ одеѣѧ. Покармѣ. Врадѣ Іѡанна крестителѧ*. У іншых перакладах таго часу (напрыклад, польскіх) гэтыя рэаліі ў евангельскім тэксце атрымлівалі значна большую ўвагу.*

Часам у маргіналіях ажыццяўляецца свайго роду пераклад асобных слоў ці выказаў з біблейнага тэксту. Прыкладам можа служыць тлумачэнне да фразы црксл. *принесоша емѣ дары: Злато, Ліванѣ, и Смурнѣ* Мц. 2:11: *Кролеве бѣдѣчы з народѣ поганского. на завстыд з ѣе жыдоѣ при поѣлонаѣ золото. миро. и кадѣло приносѧмъ*. Тут відавочна, што апрача тлумачэння сэнсу сітуацыі каментатар даў у маргіналіях яшчэ і пераклад часткі лексікі з царкоўнаславянскага Евангелля, у тым ліку црксл. *волхвы* Мц. 2:7 (як *кролеве*). Тое ж можна заўважыць і ў тлумачэнні да црксл. *дерево еже не творить плода добра* Мц. 3:10: *значыѣмъ древомъ не даючыѣмъ овоцѣѣ доброго. злыѣ людей*. Тут апрача метафарычнага тлумачэння працытаваны на старабеларускай мове яшчэ і фрагмент евангельскага тэксту.

Як бачна, маргіналіі ў еўеўскім і куцінскім выданнях царкоўнаславянскага Псалтыра і Новага Запавету (1611, 1652) выконваюць шэраг разнастайных функцый, некаторыя з якіх сумяшчаюцца разам, у адной маргіналіі. Па-першае, маргіналіі маркіруюць для чытача часткі ці межы таго ці іншага сюжэту. Па-другое, яны падаюць метафарычную або тэалагічна абважаную інтэрпрэтацыю пэўнага біблей-

нага сюжэту ці асобнага тэрміна. Па-трэцяе, яны ажыццяўляюць семантызацыю асобных няясных слоў ці рэалій, звязаных з білейнай эпохай (праўда, не заўжды паспяхова). Па-чацвёртае, у маргіналіях перакладаюцца на старабеларускую мову кароткія ўрыўкі біблейнага тэксту ці падаюцца варыянты перакладу. Такая разнастайнасць функцый, што выяўлена ў маргіналіях зборніка царкоўнаславянскага Псалтыра і Новага Запавету (1611, 1652), сведчыць пра імкненне выдаўцоў (каментатара) змясціць на палях выдання складаны дапаможны апарат. Далейшае даследаванне патрабуе высвятлення крыніц маргіналій і іх верагоднага аўтарства.

ЛІТАРАТУРА

1. **Клімаў, І. П.** Евангелле ў перакладзе Васіля Цяпінскага / І. П. Клімаў. – Мінск, 2012.
2. **Клімаў, І. П.** Украінска-беларускі друкаваны зборнік у складзе Псалтыра і Новага Запавету на царкоўнаславянскай мове (кан. XVI – пач. XVIII ст.) / І. П. Клімаў // Здабыткі : дакументальныя помнікі на Беларусі. – Вып. 16. (у друку).
3. **Лаўрык, Ю.** Кнігі і кнігазборы куцеінскага Богаяўленскага манастыра ў сярэдзіне XVII ст. / Ю. Лаўрык. – Мінск, 2012.